

rentur salutis itinera monstramus. Credite et vivite; et qui nos ad tempus persequimini, in aeternum gaudete nobiscum. Quando istine excessum a fuerit, nullus jam poenitentiae locus est, nullus satisfactionis effectus. Illic vita aut amittitur aut tenetur; hic salutis aeternae cultu Dei et fructu fidei providetur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis quominus veniat ad consequendam salutem: in isto adhuc mundo manenti poenitentia nulla sera est; patet ad indulgentiam Dei aditus, et quaerentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu, sub ipso licet exitu et vitae temporalis occasu, pro delictis roges et Deum, qui unus et verus est, confessione et fide agnitionis ejus implōres, venia confitenti datur, et credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur, et ad immortalitatem sub ipsa morte transitur. ¹¹⁵ Illic

gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiae suae tribuit, subigendo mortem trophaeo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo Patri, vivificando mortalem regeneratione caelesti. Hunc, si fieri potest, sequamur omnes, hujus sacramento et signo euseamur. Illic nobis viam vitae aperit, hic ad paradysum reduces facit, hic ad caelorum regna perducit. Cum ipso semper vivemus, facti per ipsum filii Dei; cum ipso semper exultabimus, ipsius errore reparati. Erimus Christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo Patre beati, de perpetua voluptate laetantes semper in conspectu Dei, et agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi laetus esse semper et gratus ^b, qui, cum morti fuisset obnoxius, factus est immortalitate ^c securus.

LECTIONES VARIANTES.

^a Recessum *Bod.* 1, 2, 3, 4. *Ver.*

^b Laetus et gratus *Thu.*

^c Factus est de immortalitate *Oxon.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Salutis itinera monstramus. Hieronymus in Epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Blasphemantibus Deum clementem porrigimus manum.*

Poenitentia nulla sera. Hieronymus in Epistola ad Lætam de Institutione filiae: *Numquam est sera conversio.* Joannes Saresberiensis, lib. vii *Policratici*, cap. 21: *Poenitentia quoque nunquam sera est, si tamen vera.* Seneca Agamemnone: *Sera nunquam est ad bonos mores via.* Q. Curtius, lib. ix: *Crudelitatem sera poenitentia secuta est.* Symmachus, lib. x, Epist. 54:

Sera et contumeliosa est emendatio senectutis. Sanctus Ambrosius in responsione ad Relationem Symmachi: *Verum certe est quia nulla aetas ad perdiscendum sera est. Erubescit senectus, quæ emendare se non potest.* Cicero, lib. ii *Epistolarum ad Familiares*, Epist. vii, ait seram gratulationem reprehendi non solere.

Factus est. Ita omnes libri veteres præter unum. Editio quæ dicitur Gravii habet, *factus est de immortalitate securus.* Hoc secutus est Pamelius, et deinde Rigaltius.

LIBER

DE IDOLORUM VANITATE.

QUOD IDOLA DEI NON SINT, ET QUOD DEUS UNUS SIT, ET QUOD PER CHRISTUM SALUS CREDITIBUS DATA SIT ^d.

ARGUMENTUM. — Tria potissima hujus libri capita titulus ipse complectitur. Primum hinc comprobatur quod reges fuerint et homines potius quam dii, quorum in honorem instituta sunt templa, expressa simulacra, immolatae hostiæ et festi dies celebrati; atque adeo neque exteris neque Romanis quidquam potuisse prodesse illorum cultum, neque illis sed sorti potius imputandam Romani imperii potentiam, utpote quæ et vicissitudine quadam contigerit, et suam ipsius originem erubescat: neque vero auspiciis auguriisque quidquam tribuendum ex vano illorum eventu con-

stare; quin potius demonum esse has præstigias, vel ipsis poetis, Socrate, Platone, Trismegisto et Hostane testibus, qui et unum Deum et demones agnoverint. Alterum caput, quod unus sit Deus, tum per monarchiæ præ cæteris dignitatem majorem, tum per ipsas vulgi ethnici voces, O Deus, et similes, paucis manifestum facit. Postremum de Christo, ex Prophetis Judæorum et Evangelica historia, latius prosequitur.

PAMEL.

^d Quod idola dii non sint contra paganos *Vict. et alii.* Quod credentibus datum sit deos non esse *Foss.* 4. *Lin.*

LECTIONES VARIANTES.

Spir. Ratum *Dum.* De idolis gentium *Goulart.*

VARIORUM NOTÆ.

DE IDOL. VANIT. — Difficile est certo statnere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, et ii quidem optimi, initium operis constituunt in his ver-

bis; *Deos non esse quos colit vulgus.* Apud Angelum Politianum, cap. 54 *Miscellaneorum* vocatur liber *de Origine et Generibus Idolorum.* Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiquis testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nusquam repererim in

Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde, ad defunctorum vultus per imaginem detinendos, expressa simulacra; et immolabant ^a hostias, et dies festos dando honore ^b cele-

brabant. Inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc ^c apud singulos veritas.

II. Melicertes et Leucothea præcipitantur in maria, et fiunt postmodum maris numina. Castores al-

LECTIONES VARIANTES.

^a Sic vetustiss. codd. et edd. recentior. Bal. Lips. Quibus et immolabant Oxon. Nam et Foss. Corb. Gronov. (quibus) et Lindn.

^b Honores Oxon. Lindn. Honorem Lin. Lam. Tanto ho-

VARIORUM NOTÆ.

codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum et veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca huius libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nusquam reperio citatum quam apud Hieronymum et Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de unico Baptismo adversus Petilianum, cap. 4: *Huius regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans nulla profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent, hoc est ex illa veritate quam in iniquitate detinent.* Citat etiam lib. vi, de Baptismo adversus Donatistas, cap. 44. Hieronymus autem in Epistola ad Magnum, ponens in principio ⁸⁷ sermonis materiam istius libri, tamquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dî non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum et sensuum splendore perstrinxit. Ad eundem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in Vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercusis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrium, in quo sanctus Martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de Christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de Vanitate Idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragædo Luciani.*

BALUZ.

I. — Reges olim fuerunt. Lactantius lib. vi, cap. 8: *Quomodo ergo, inquit aliquis, dîi crediti sunt? Nimirum quia reges maximi aut potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum aut munerum aut-ortium reparationum, cum chari fuissent iis quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati.* Idem in libro de Ira Dei, cap. 11: *Nimirum il omnes qui coluntur ut dîi homines fuerunt, et iidem primi et maximi reges, sed eos aut ob virtutem, quia præsertim hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia et inventa quibus humanam vitam excolerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat?* Ita etiam in libro Recognitionum D. Clementis. Cicero, lib. ii de Natura Deorum: *Perseus Zenonis auditor eos dicit habere deos a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles et salutare deorum esse vocabulis inveniunt. Et infra: Suscepit autem vita hominum consuetudine communis ut beneficiis excellentes viros in cælum summa ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux.* Horatius lib. ii, Epist. 1.

Romulus et Liber pater et cum Castore Pollux Post ingentia facta deorum in templa recepti.

Q. Curtius, lib. ix, scribit Persas non pie solum, sed etiam prudenter reges suos inter deos colere, majestatem enim imperii salutis esse tutelam. Julius Firmicus in libro de Errore profanarum Religionum: *Amat enim Græcorum levitas eos qui sibi aliquid contulerint, vel qui consilio aut virtute se juverunt, divinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur ut deos dicant et deos esse credant qui sibi*

aliquando præfuerint. Cicero in Oratione pro Milone: *Græci homines deorum honores tribuunt iis viris qui tyrannos necaverunt.* Lucianus in Toxari scribit Scythas sacrificasse Oresti et Pyladi, non tamquam diis, sed tamquam viris bonis. Et Julius Firmicus ait Ægyptios Josephum, qui consulerat eorum egestati per septem annos, venerari et adorare ut deum. Epiphanius in prologo librorum adversus Hæreses, cap. 7, ait tyrannos et præstigiatores, qui inventionibus suis ac fallaciis totum orbem deceperant, divinis honoribus consecratos fuisse. Petrus a Valle in *Historia Peregrinationum suarum* testatur etiam nunc Indos gentiles colere ut deos reges suos et viros illustres qui præclaris actionibus suis meruerunt honores divinos. BALUZ.

Defunctorum vultus. Hæc tantum annotabo me hoc loco uti ad reddendam hanc vocem Commodiano; apud quem Instructione 2, legitur *defunctos deos adorant*, pro quo Rigaltius posuit *morientes deos*. Sic etiam Instructione 20: *Adoratis enim stulti malo lethæ defunctos.* Afferro autem hæc loca Commodiani prout habentur in veteri codice ms. sancti Albini Andegavensis. BALUZ.

Et immolabant. Veteres editiones et quidam libri veteres habent: *Nam et immolabant.* Alii simpliciter *et immolabant*; quam lectionem reperi in quindecim codicibus antiquis. Ubi duo libri veteres habent etiam pro *et*. Non placuerunt Pamelio hæc duæ lectiones. Prætulit autem eam quam invenisse se ait apud Grævium et Costerium, et scripsit *quibus et immolabant*. Verum vocem *quibus* ego non vidi in editione quæ dicitur Grævii neque in codicibus manuscriptis. BALUZ.

Honore. Ita scriptum vidi in tredecim libris veteribus. Quidam alii habent *honores vel honorem*. Ego retinui lectionem quæ plurimum veterum librorum auctoritate nititur, cum præsertim hoc segmentum invenerim ita distinctum in codice Tornacensi bibliothecæ regie et in Becceusi, tum etiam in Metensi sancti Arnulphi. BALUZ.

Inde posteris sacra facta sunt. Minutius Felix: *Similiter ac vero ergo deos quoque majores nostri improvidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt, dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestium eorum memorias in statuis ⁸⁸ detinere, sacra facta fuerunt quæ fuerant assumpta solatia.* Vide Fulgentium Placiadem, lib. i *Mytholog.*, ubi agit de Ilio Syrophanis Ægyptii. BALUZ.

II.—*Melicertes et Leucothea.* Hyginus fab. ii. *Ino cum Melicerte filio suo in mare se præcipitavit; quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutandianam: Melicertem autem deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Ino autem Liberi sive Bacchi nutrix fingitur.* Adde Lactantium, lib. i, cap. 21, sect. 23. CELL.

Castores. Angli, qui post-Morellium posuerunt in sua editione *Castor et Pollux*, admonent oportuisse hæc reponi *Castores*, si tanti esset rem levis momenti mutare. Sed hæc ratio nullius est momenti. Nam et ipsi plures mutationes fecerunt in operibus sancti Cypriani quæ non sunt majoris momenti. Ego vero mutavi, quia oportet reddere Cypriano sua verba, et quia apud Minutium Felicem, ex quo Cyprianus accepisse videtur, scriptum est: *Castores alternis morimur ut vivant.* Ita etiam scriptum est in omnibus

ternis moriuntur ut vivant. Æsculapius ut in Deum A
surgat ^a fulminatur. Hercules ut hominem exuat
Oeteis ^b ignibus concrematur. Apollo Admeti ^c pecus
pavit. Laomedonti murus Neptuos instituit, nec
mercedem operis infelix structor accepit. Antrum
Jovis in Creta visitur ^d, et sepulchrum ejus ostenditur,
et ab eo Saturnum fugatum esse manifestum ^e est.
Inde Latium de latebra ^f ejus nomen accepit. Illic
litteras imprimere, hic ^g signare ^h nummos in Italia
primus instituit: inde ⁱ ararium Saturni vocatur. Et
rusticitatis hic ^j cultor fuit: inde falcem ferens sen-
nex pingitur ^k. Hunc fugatum hospitio Janus excepe-

rat ^k; de cujus nomine Janiculum dictum est, et mens-
is Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur,
quod, in medio constitutus, annum incipientem pariter
et recedentem spectare videatur. Mauri vero mani-
feste reges colunt ^l, nec illo velamento hoc nomen
obtexant.

III. Inde per gentes et provincias singulas varia
deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus
deus colitur, sed propria cuique majorum suorum
cultura servatur. Hoc ita Alexander Magnus insigni
volumine ad matrem suam scribit metu suæ potesta-
tis proditum sibi de diis hominibus a sacerdote se-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Resurgat Gronov.
^b Oetæ Lin. Thu.
^c Admeto Gronov. Routh. ex nov. Oxon. 1. 2.
^d Videtur Thu. Foss. Dicitur Pem. Foss. 2. Visitatur
Foss. 4.
^e Fugatum manifestum Pem Foss. 2. Thu. Mich.
Vict.
^f Latebris Pem. Foss. 2.

- B ^g Et signare Gronov.
^h Unde Oron.
ⁱ Nam et rusticitatis Mich. Vict.
^j Ferens pingitur Lam. Bod. 3. Foss. 2. Spir. Rem. Er.
Man. Gronov. Routh. ex trib. Oxon. novis et duob. Drur.
Tew. Meern.
^k Excepit Foss. Mich. Vict. Lindn.
^l Reges suos colunt Rigalt.

VARIORUM NOTÆ.

libris veteribus tam nostris quam Anglicanis, uno
excepto Carnotensi, qui habet ut editio Morellii. Et
eum ageretur de emendando Cypriano ex auctoritate
veterum librorum, necesse erat eam lectionem revo-
care quam fere omnes libri manuscripti habent. An-
notat Dio Cassius, lib. xxxvii, templum Castoris et
Pollucis quod Romæ erat solius Castoris diei consue-
visse. Vide annotationes Erasmi in caput xxviii Acto-
rum. BALUZ.

Æsculapius fulminatur. Lactantius, lib. 1, cap. 10,
loquens de Æsculapio, a Deo meruit fulminari, Pli-
nius, lib. xxix, cap. 1, scribit illum fulmine ictum,
quoniam Tyndaridam revocasset ad vitam. Cornelius
Celsus in præmio librorum suorum de Re medica ait
Æsculapium relatum in deorum numerum, quia hanc
scientiam rudem et vulgarem paulo subtilius expo-
suit. Tertullianus in Apologetico scribit illum fulmine
vindicatum, id est deum factum. Hæc enim lectio,
quam præferunt editiones Beati Rhenani et Pamellii,
mihi videtur esse melior quam ea quæ habet judica-
tum. Eodem sensu Plinius in Panegyrico ait Nervam
a diis cælo vindicatum. Sic Optatus, lib. 1, vocat mar-
tyrem vindicatum, id est canonizatum, ut temporum
nostrorum verbo utamur, eum quem constabat pro
nomine Christi tormenta perpassum et mortem sub-
iisse. Aliud in libro de Lapsis, pag. 187, significat vix
vindicatur, ut illic annotavi. Passio sancti Philippi
episcopi in tomo iv Analectorum Mabillonii, pag. 140,
Scolapium medicum in monte Cynusvidos fulminatam
consecrationem mereri a gentibus fecit. Vide Lylum
Gregorium Gyraldum Syntagmate xii Historiæ Deo-
rum. BALUZ.

Oeteis. Novem libri veteres præferunt *æthnaeis*.
Atque ita fere scriptum est apud Arnobium in codice
regio. Quamvis autem non dubitem quin hæc lectio
falsa sit, puto tamen mihi licere ea uti ut emendem
locum Paciani in libro de Pœnitentibus, in quo legi-
tur: *Assuant indefessis flammarum globulis Æthna
et Licaniculus et Vesuvius Campanus.* At in veteri libro
Cartusie majoris scriptum est: *Æthna Siculus et
Vesuvius Campanus.* Recte. Quippe Æthna est in Si-
cilia, et Vesuvius in Campania. De Herente exusto
vide Frontonis Duæci notas in libros Theophili Antia-
chenti ad Autolychn. Festiva et elegans est historia
Herculis Suffectani in Epistola Augustini ad civem
coloniæ Suffectane. BALUZ.

Admeti pecus. Apud Commodianum, prout editus est
a Rigaltio, legitur Instruct. xi: *Admeti quoque pecora
pavisse fertur.* At in libro sancti Albini scriptum est a
primitia pro Admeti, Ovidius, lib. ii, de Aric. Amandi:

Cyrthius Admeti vacca pavisse per æstus
Fertur et in parva delituisse casa.

BALUZ.

Antrum Jovis. Minutius Felix: *Adhuc antrum Jovis
visitur et sepulchrum ejus ostenditur.* Virgilius, lib. iv
Georgicon: *Dictæo cæli regem pavere sub antro.* Ovid.,
lib. iii Amorum, Eleg. 9. *Cretes nutrito terra superba
Jove.* Vide Hieronymum in caput primum Epistole
ad Titum. BALUZ.

Visitur. Apud Angelum Politianum, cap. 54 *Mi-
scellaneorum*, scriptum est *mutitur.* BALUZ. ¶

C *Latium de latebra.* Minutius Felix: *Itaque latebram
suam, quod tuto latuisset, vocari voluit Latium.* Vir-
gilius, lib. viii Æneidos: *Latiumque vocari ma-
luit his quoniam latuisset tutus in oris;* Ovi-
dus, lib. 1 Fastorum: *Dicta fuit Latium terra
latente deo.* Vide Lactantium, lib. 1, cap. 13. Hinc
collis Latiaris apud Varonem, lib. v, de Lingua latina
BALUZ.

Illic litteras imprimere, signare nummos. Puta vera
saxis, membranis, corticibus impressisse litteras.
CELL. GRON. et signare. LINDNER.

Illic signare. Tertullianus in Apologetico: *Ab ipso
primum tabulæ et imagine signatus nummus, et inde
arario præsidet.* Vide notas Pamellii. BALUZ.

Mauri reges colunt. Tertullianus in Apologetico ait
Mauritaniceregulos a populis coli ut deos. Lactantius,
lib. 1, cap. 15. *Hæc scilicet ratione Romani Cæsares
suos consecraverunt et Mauri reges suos.* Minutius Fel-
ix: *Juba Mauris volentibus deus est.* Valerius Maxi-
mus in prælatione: *Reliquos enim deos accepimus,
Cæsares fecimus.* Herodianus, lib. iv, ait moris esse
Romanis consecrare Imperatores qui superstitionibus filiis
vel successoribus moriuntur, eosque qui sunt hoc
honore affecti diei relatos inter divos. BALUZ.

III.—*De diis.* Illic locus multum varie et implicite
scriptum est in exemplaribus antiquis. In editione
quæ dicitur Grævii legitur *de his omnibus*, in codice
sancti Eligii Atrebatensis *ab his omnibus*, in Fuxensi,
Turonensi, Corbeicensi, Lamoniaco, et in editionibus
Mantui et Morellii, tum etiam in variis lectionibus
positis in margine libri quo Grævius usus erat, *de diis
hominibus*, in Sorbonico *ab his hominibus*, in uno
regio, in Thuano, etiam in uno meo, *alitis hominibus*,
omissa præpositione *de*. In Carnotensi et in Beccensi
a piis hominibus. Eligat lector ex his variis lectionibus
eam quam æstimabit esse meliorem. Ego facile cre-
derem eam esse retinendam, uti retinui, quam
editiones Mantui et Morellii præferunt, quam Rigaltius
quoque servavit et Angli. BALUZ.

cretum, quod majorum et regum memoria servata sit, inde colendi et sacrificandi ritus ^a inoleverit. Si autem aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? nisi si forte Jupiter senuit, aut partus in Junone defecit.

IV. Cur vero deos putas pro Romanis posse, ²²⁶ quos videas ^b nihil pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum ^c enim vernaculos deos novimus.

LECTIONES VARIANTES.

^a Colendi ritus *Ver. Thu. Foss. Corb. Mich. Lin.*

^b Quos sæpius videas *Gronov.*

^c Romanorum hæc verba ad ista: hi dii Romani unci *inclusit Rigaltius.*

^d Hodie quoque pervenit *Bod. 3. MR.*

^e Meretrices. Ii dii *Bod. 3. Pen. Voss. 2, 3. Lam. Thu.*

Quod majorum et regum memoria servata sit. Minutus hoc latius exsequitur, et addit eum deduxisse genus ab Urano usque ad Jovem. *LINDNEB.*

Aliquando dii nati sunt. Cicero lib. 1 de Natura Deorum: Si natum, nulli dii ante quam nati. Etsi ortus est deorum, interitus sit necesse est. *BALUZ.*

Nisi forte Jupiter senuit. Ex Felicis cap. xxiii de promptum. Adde huic argumento iudicium Plinii, lib. 11, cap. vii, de Diis paganorum: Matrimonia inter deos credi, tantoque ævi ex his neminem nasci, et alios esse grandævos semperque canos, alios juvenes atque pueros, atri coloris, aligeros, claudos, ovo editos, et alternis diebus viventes morientesque, puerilium prope deliramentorum est. Sed super omnem impudentiam, adulteria inter ipsos fingi: mox jurgia, et odia: atque etiam furtorum esse et scelorum numina. *CELLAR.*

IV. — Pro suis. Quidam libri veteres et editio Moreliana habent *pro suis*. Ista lectio videtur esse bona. Viderint eruditi critici an præferenda sit. *BALUZ.*

Vernaculos deos. Ita etiam Minutus Felix. *BALUZ.*

Picus. Cujus corpus maculosum esse dixit Prudentius in libro primo adversus Symmachum. Plutarchus in *Questionibus Romanis* querit cur Picum Romani venerentur. *BALUZ.*

Consiliorum Deum. Hieronymus in Vita Hilarionis: Hoc signum in Romanis urbibus jam exinde servatur a Romulo ut propter felicem Sabinarum raptum ab ipso quoque consiliorum deo quadrigæ septeno currant circuitu. Varro, lib. v, de Lingua Latina: Consualia dicta a Conso, quod tum seræ publicæ ei deo et in circo ad aram ejus ab sacerdotibus sunt ludi illi quibus virgines Sabinæ raptæ. Ovidius, lib. 11 Fastorum: Festa para Conso, Consus tibi cætera dicit. Tertullianus in libro de Spectaculis: Exinde ludi consualia dicti, qui ab initio Neptunum honorabant. Eundem enim et Consur vocant. Et statim: Quamquam et consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, ejus scilicet quo tunc Sabinarum virginum raptum militibus suis in matrimonia excogitavit. Vide Dionysium Halicarnasensem, lib. 1, et Valerium Maximum, lib. 11, cap. 4, et Plutarchum in libro de *Questionibus Romanis*. Narrat Lilius Gregorius Gyraldus in Syntagmate v *Historiæ Deorum* meminisse se, cum ingratis Romæ ætatem tereret, ad palatii radices pone Anastasie templum sacellum effossum fuisse quod tum plerique Consu putarunt, id est Neptuni, propter frequentes conchas marinas ibi repertas, ubi et effigies albæ aquilæ cum crista rubra in sacelli fornice seu testudine, quod tum plerique consilii symbolum interpretabantur, et ad eam Consu subterraneam fuisse in ea regione probari ex P. Viore. *BALUZ.*

Cloacinam. Lactantius, lib. 1, cap. 20: Cloacinæ simulachrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit, et quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. De Cloacina et de deabus quæ sequuntur vide Epistolam Augustini ad Maximum Madagascensem. *BALUZ.*

Est Romulus pejerante Proculo deus factus, et Picus, et Tiberinus, et Pilumnus, et Consus, quem Deum fraudis vel ut consiliorum deum, coli Romulus voluit postquam in raptum Sabinarum perfidia pervenit ^d. Deam quoque Cloacinam Tatius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a necio quo Febris dedicata, et Acea et Flora meretrices ^e. [Interdum ^f vero deorum vocabula apud Romanos

LECTIONES VARIANTES.

Foss. Corb. Mich. Vic. Hinc. MR.

^f Interdum... Orbona. Hæc præter edd. Grævii, Pamel. Rigalt. et Fellis insuper reperitur in recentiorib. *Cellar. Lindner. Gronov. Goldhorn. qui tamen Baluzio adstipulare videtur.*

VARIORUM NOTÆ.

Pavorem atque pallorem. Lactantius ibidem: Pavorem palloremque Tullus Hostilius figuravit et coluit. Sanctus Augustinus, lib. xx contra Faustum, cap. 9: Nam et corporaliū vitiōrum simulachra Romani consecraverunt, sicut palloris et febris. *BALUZ.*

Febris. Octavianus Horatianus, lib. iv, cap. 1: Hinc est et quod Romani febrī adem statuerunt. Prudentius in *Hamartigenia*:

Par furor illorum quos tradit fama dicatis
Consecrasse deas febrem scabiemque sacellis.

Cicero, lib. 11 de Legibus: Araque vetus stat in palatio febris. Vide Valerium Maximum, lib. 11, cap. 5, et Liliū Gregorium Gyraldum Syntagmate primo *Historiæ Deorum*.

Flora. In ejus honorem instituti sunt ludi florales. Cicero Actione v in Verrem dixit: Floram matrem populū plebique R. ludorum celebritate placandam. Lactantius, lib. 1, cap. 20: Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quævisset, populū scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit cuius ex annuo sœnore suis natalis dies celebraretur editioe ludorum quos appellant floralia. Ubi vide notas Josephi Isæi. Arnobius, lib. vii, *Exastimatur* ⁵⁷⁰ tractari honorifice Flora, si quis in ludis flagitiasas conspexerit res agi et migrari ab lupanaribus in theatra. Sanctus Augustinus in una Epistolarum quas de negotio Calamensi scripsit ad Nectarium, quæ est xci, in nova editione: Horum plane florum non terra fertilis, non aliqua opulens virtus, sed illa dea Flora digna mater inventa est, cuius ludi scenici tam effusioe et licentioe turpitudine celebrantur ut quis intelligat quale dæmonium sit quod placari obiter non potest nisi illic non aves, non quadrupedes, non denique sanguis humanus, sed multo scelestius pudor humanus tanquam immolatus intereat. Plinius, lib. xviii, cap. 29, tradit Ninnam instituisse floralia iv. Kal. Maii. Ovidius, lib. iv Fastorum: Exit et in Maius festum florale Kalendas. Suetonius in Galba: Prætor commissione ludorum florum novum spectaculi genus elephantos sumambulos edidit. Ubi vide commentarium

Philippi Beroaldi. Tacitus, lib. 11, *Annalium*, tradit adem Floræ ab Lucio et Marco Publicis ædilibus constitutam juxta circo maximum. Vide Justinum, lib. xlii. Velleium Paterculum, lib. 1, Martiale lib. 1, Epigr. 92, et Liliū Gregorium Gyraldum Syntagmate primo *Historiæ Deorum*. Fulgentius Placiades, lib. 1 *Mytholog.* dixit virgunculam lascivientem florali popularia. Vide quæ de ludis floralibus diximus in notis ad Epistolam ad Donatum, pag. 379. *BALUZ.*

Meretrices. Quæ sequuntur in editione quæ dicitur Grævii, in Pameliana, Rigaltiana, et Anglicana, nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarum reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non exstat in antiquis editionibus, neque in Minutio, et quia sensum, ut Rigaltius ait, abruptum. *BALUZ.*

Perfidia provenit. Processit eventu prospero. *RIGALT.*

finguntur, ut sit apud illos et Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis et funebris intra muros non habetur; et nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione, quam colitur. Est et Scansus ab ascensibus dictus ^a, et Forculus a foribus, et a liminaribus Limentinus, et Cardea a cardinibus et ab orbitatibus Orbona ^b J. Hi dii Romani. Ceterum Mars Thracicus, et Jupiter Creticus, et Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, et Diana Taurica, et deorum mater Idaea, et Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos et victi penates ^c, quos Æneas profugus advexit. Est et Venus calva, multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata.

V. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Ceterum imperium ante tenuerunt et Assyrii et Medi et Persæ ^d, et Græcos et Ægyptios regna cognovimus. Ita vicibus potestatum varianti-

bus, Romanis quoque, ut et cæteris, imperandi tempus obvenit. Ceterum, si ad originem redeas, erubescas. Populus de secleratis et nocentibus congregatur, et asylo constituto facit numerum impunitis criminum. Nunc, ut rex ipse ^e principatum habeat, ad erimina sit Romulus parricida. Atque, ut matrimonium faciat ^f, rem concordie per discordias auspicatur. Rapiunt, ferocunt, fallunt, ad eopiam civitatis augendam. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera et cum sociis bella crudelia. Est et gradus summus in Romanis honoribus consulatus. Sic consulatum cepisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio secleris commendati dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt, sed acceptum tempus certo sine custodiunt. Ceterum et Regulus auspicia servavit, et captus ^g est; et Mancinus religionem tenuit, et sub jugum missus est et victus ^h. Pullos edaces Paulus habuit, et apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæ-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Dictus abest a Gronov.
^b Suburbana mss. et impr. passim.
^c Victi Græc. Victi Camb.
^d Syri et Persæ Lin. Ebor. Lam. Bod. 5. Thu. Foss. Mich. Et Tyri Ver. Voss. 4. Syrius codd. Veron. 4. Atreb.

Et medi omitt. ed. princeps Routh. ex mss.

^e Ita mss. In aliis expulsa est vox prima Nunc. Deest in Lindb.

^f Faciunt Veron. Quod convenit cum conseqq. Rapiunt.

^g Et victus transtulit edit. Baluzii, omisit Routh.

VARIORUM NOTÆ.

Viduus deus. Quis omnia ridicula deorum nomina enarrabit? Talis et Scansus est, qui subsequitur, tales ceteri divi divæque. Multos et pene innumeros narrarunt alii, Arnobius, lib. iv. Lactantius, lib. 1, cap. 20, Augustinus, Civ. Dei lib. iv, cap. 8; nec vero complecti omnes potuerunt. CELLAR.

Et Forculus a foribus, et Limentinus. Augustinus de Civ., Dei lib. iv, cap. 8, extremo: *Unumquisque domui suæ ponit ostium, et quia homo est, omnino sufficit. Tres deos isti posuerunt, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non potuit Forculus simul fores et cardinem limenque servare.* Adde Tertullian. de Corona, cap. 15, extrem. CELLAR.

Ab orbitatibus Orbona. Plinius, lib. n, cap. 7: *Famum dicuntur est Orbonæ ad ædem Larium, et ara Malæ Fortunæ Exquilis.* Et Arnobius, lib. iv, clarior: *In tutela sunt Orbonæ orbitati liberis parentes: in Namiæ, quibus extrema sunt tempora.* CELLAR.

Victi Penates. Virgilius de Ænea, lib. 1, 72. *Itum in Italiam portans victosque Penates.* LINDNER.

Venus calva. Lactantius, lib. 1, cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecraverunt.* BALUZ.

V. — Assyrii. Ita veteres editiones et quidam libri veteres, tum etiam Minutius. Alii veteres præferunt Syri. Alii xxvi omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minutius. Præterea eodem Veronensis et codex sancti Eligii Attrebatensis addunt Tyrios. Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii et Morellii. Assyrii qui primo dicti sunt, postea Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti dissertationes ad Irenæum, pag. 71, § 142. Arbatius imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, et postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus, lib. 1 et xli. BALUZ.

Romulus parricida. Hieronymus in Epistola ad Rusticum monachum: *Roma ut condita est duos fratres simul reges habere non potuit et parricidio dedicatur.* Lucianus, lib. 1: *Præterno primi maderunt sanguine muri.* BALUZ.

Pullos interficit Brutus. I. Junius Brutus, primus

consul. Ad Livium, lib. u, cap. 5. Etiam Virgilius attingit lib. vi, vers. 819:

Consulis imperium hic primus sævusque secures
 Accipiet; natosque pater nova bella moventes,
 Ad pecuniam pulchra pro libertate vocabit
 Infelix. CELLAR.

Tempus certo sine ad tempus idem est, quod certo sine. Ergo alterum alterius glossa. Possis etiam subaudire tempus imperandi acceptum a Deo custodiunt seu retinent certo sine, quo appropinquante ab eis auferetur. LINDNER.

Regulus. Hæc et quæ sequuntur ad verbum sermo sumpta sunt ex Minutio. BALUZ.

Et victus. Addidi istud ex libro Fluxensi. Audaciam istam mihi fecit Minutius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, et sub signum missus est et deditus.* Pro eo quod Minutius dixit deditus, liber Fluxensis habet victus. BALUZ.

Pullos edaces. Duo libri veteres habent vultures. Sed ea lectio non convenit cum historia. Ea admodum festiva est. Referam autem illam ex Valerio Maximo, lib. 1, cap. 4. *P. Claudius bello Punico primo, cum prælium navale committere vellet, auspiciumque more majorum petisset, et pullarius non exire caveat pullos mntiasset, abjici eos in mare jussit dicens: Quia esse nolunt, bibant.* Suetonius in Tiberio: *Claudius Pulcher apud Siciliam non pascentibus in auspiciando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis ut biberent quando esse nolent, prælium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere a senatu juberetur, Ilicium viatorem suum dedit.* Hinc joci Pauli apud Martialem, lib. 1, Epigr. 29. Similem ferne historiam de C. Flaminio consule narrat Cicero in libro primo de Divinatione. Hæc sunt ejus verba: *Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differrebat. Tum Flaminius ex eo quæsit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret, cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil gereret. Itaque signa convelli et se sequi jussit.* Quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quicquam ⁷¹ proficeret, plures

sar, ne ante brumam in Africam navigia^a transmitteret auguriis et auspiciis renitentibus, sprevit, eo facilius et navigavit et vicit.

VI. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit et decipit, et præstigiiis cæcantibus veritatem stultum et credulum vulgus inducit. Spiritus sunt insinceri et vagi, qui, posteaquam terrenis vitis immersi sunt, et a vigore cælesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perdit^b perdere et depravati errorem pravitatis infundere. Illos et poetæ dæmonas norunt; et Socrates instrui se et regi ad arbitrium dæmonis prædicabat, et magis inde est ad perniciosam vel ludicram potentatus; quorum tamen præcipuus Hostanes

LECTIONES VARIANTES.

^a Nauta Corb.

^b Perdit^{us} abest à Gronov.

^c Nostros var. lecti. Oxon. Servos fortasse olim legebatur. Rouh.

VARIORUM NOTÆ.

cum accederent, Flaminius renuntiata suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est. Vide Valerium Maximum, lib. 1, cap. 6. Iconem cavæ et pullorum ex antiquis monumentis refert Rosinus, lib. 11, cap. 10, *Antiquitatum Romanarum*. BALUZ.

VI. — *Credulum.* Ita scribendum esse arbitratus sum, quia ita scriptum inveni in tribus codicibus et in editione quæ dicitur Graviⁱ pro eo quod editiones et quidam libri veteres habent *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis, quæ habet *crudeltem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est inveniri frequenter in veteribus libris inanuscriptis crudel^m pro credulo et e converso, eruditatem etiam pro crudulitate et e converso, ut monui jam, pag. 485. Vide tom. II Capitularium, pag. 1119. In Corbeicensi, *stultum et crudeltem*, quod profecto depravatum est ex aliqua vetere scriptura, quæ habuisse videtur *credulum*. Illud vero, *prodigum*, unde irreperit, non habeo dicere: nisi scriptum olim fuisse *perditum*; deque illo perditum factum ab imperitis *prodigum*, ac deinde *prodigum*. Perditi homines dicuntur seclerati ac nefarii. RIGALT.

Spiritus insinceri. Supra in Epistola ad Donatum, pag. 5: *Immundi et erratici spiritus.* Minutius: *Spiritus sunt insinceri, vagi, a cælesti vigore terrenis tabibus et cupiditatibus depravati.* Lactantius, lib. II, cap. 44: *Spiritus contaminati ac perdit^{us} per omnem terram vagantur.* BALUZ.

Vagi. Commodianus, Instruct. IV: *Unde modo vagi subvertunt corpora multa.* Item Instruct. XXII: *Dæmones in mundo vagi.* Ita in veteri codice sancti Albini. Pro quo Rigaltius posuit *vagari*. Prudentius in Carmine de sancto Vincentio; *Adsunt et illic spiritus vagi, impotentes, sordidi.* BALUZ.

Hostanes. Veteres editiones et omnes fere libri veteres habent *Sosthenes*. Manutius posuit *Ostanes*, Pamelius *Hostanes*. At ego *Ostanes* vidi scriptum in tribus antiquis codicibus, *Hostanes* in Turonensi. In uno meo veteri scriptum primo fuerat *Ostanes*, sed postea sic emendatum est antiquitus ut ostenderet scribendum esse *Sostanes*. Quo modo scriptum est etiam in Gratianopolitano. In Apologia Apuleii vocatur *Hostanes*. Citat hunc locum sanctus Augustinus, lib. VI de Baptismo, contra Donatistas, cap. 44. Vide Seldenum, lib. V, cap. 11, de Jure naturali et Gentium. BALUZ. — Plin., lib. XXX, c. 1. *Primus exstat (ut quidem invenio) commentatus de eo Ostanes, Xerxem regem Persarum, bello, quod is in Græciam intulit, comitatus; ut velut semina artis portentose sparsit, obiter infecto, quacumque commoverat, mundo. Ille*

et formam veri Dei negat conspici posse, et angelos veros^c sedi ejus dicit assistere. In quo et Plato par ratione consentit, et unum Deum servans, cæteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur.

VII. Hi ergo spiritus sub statutis atque imaginibus consecrati^d delitescunt. Hi afflatu suo vatium pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper involvunt, nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant, irreperentes etiam spiritus in corporibus^e occulte mentes terrent, menti-

^B ^d Congregati Lam. Consecratis Rouh.

^e In corporibus Wopben. in Misc. crit. vol. X, t. 1, ad cap. 26. Minutii, particulam tollendam opinatur.

maxime Ostanes ad rabiem, non aviditatem modo scientiæ ejus, Græcorum populos egit. RIGALT.

Formam veri Dei. Plinius, lib. II, cap. 7: *Effigiem Dei formamque credere imbecillitatis humana reor.* Apuleius in Apologia: *Deus paucis cogitabilis, nemini effabilis.* Atalys martyr apud Rufinum, lib. V, cap. 3, interrogatus quod nomen haberet Deus respondit: *Qui plures sunt nominibus discernuntur. Qui unus est non indiget nomine.* Marius Victorinus initio libri de Generatione Divina: *De Deo dicere supra hominem audacia est.* Cicero, lib. I de Natura Deorum, ait speciem Dei perspicie cogitatione, non sensu. Lactantius, lib. I: *Deus animi via mente videtur.* Lactantius in libro de Ira Dei, cap. 11: *Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam Dei non oportere conquiri.* Arnobius, lib. I: *Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet Deus formam, aut si informatus est aliqua, ex qua sit profecto nescimus.* Dio Cassius, lib. XXXVII, agens de Deo Judæorum ait illos Deum suum ineffabilem invisibilemque existimasse. Cassianus Collat. X, cap. 4, disputat adversus eorum simplicitatem qui incomprehensibilem veri numinis majestatem sub circumscriptione alienius æstimant adorandam. Vide eundem lib. VII de Habitu Monachorum, cap. 4. Sulpitius Severus, lib. II Sacra Historiæ: *Responsum est formam Dei mortalibus oculis perspicie non posse.* Apud Juvenium, lib. II. *Hist. Evangel.* Christus loquens de petra ait:

Hujus enim vocem numquam comprehendere quisquis, Nec speciem propriam concessit visere vobis.

Rufinus lib. I. Apologiarum: *Nec enim, ut quidam putant, naturam Dei aliquibus visibilis est et aliis invisibilis.* Vide Tertulliani Apologeticum et librum Novatianus de Trinitate. Vide etiam scholia Jacobi Billii in D. Orationem Gregorii Nazianzeni de Plaga grandinis. BALUZ.

VII. — *Falsa veris involvunt.* Imitatum ex libro sexto Æneidos, *obscuris vera involvens.* Sanctus Ambrosius, lib. I Officior., cap. 16, *obscuris vera involvere.* Comædia Queroli: *Istud plane est quod sæpe audivi, obscuris vera involvere.* Minutius Felix: *Sortes regunt, oracula efficiunt falsis pluribus involuta.* Tertullianus, lib. I ad Nationes, *ut non falsis veris intexant.* Sulpitius Severus, lib. II Sacra Historiæ loquens de Baga spadone ait: *Intaminata ab ore corrupto et falsis vera miscente.* BALUZ.

Irreperentes etiam spiritus. Ita veteres editiones ante Manutianam, in qua resecta et ommissa est vox *spiritus*. Eam tamen exhibent XXII vetera exemplaria. BALUZ.

Occulte mentem terrent. Ex Veronensi optimo. Vulgo

bra distortquent, valetudinem frangunt, morbos^a lacessunt, ut ad cultum sui cogant, ut, niidore altarium et rogis pecorum saginati, remissis quæ²³⁷ constrinxerant curassè videantur. Hæc est de illis medela cum illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare et ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, et cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint errore^b participes. Hi tamen, adjurati per Deum verum a nobis, statim cedunt et fatentur et de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione^c majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari, unde veniant et quando discedant, ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; et vel exsiliunt statim, B vel evanescent gradatim, prout fides patientis adjurat aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipient homines antequam nosse, ne cognitos aut imitari possint aut damnare non possint.

VIII. Unus igitur omnium dominus est Deus^d.

LECTIONES VARIANTES.

^a Morbis NC. 2. Routh.

^b Terrore NC. 3. Routh.

^c Voce et oratione Bod. 5. Lam. Thu Foss. Mich. Lin. Corb. Lin. Spir.

^d Dominus unus est Deus Gronov.

^e Theban. fratrum Ver. quod glossema videtur Cellar.

^f Dei Oxon.

^g Laxius fort. Routh.

VARIORUM NOTÆ.

mentes. Quamquam et Minutius, cap. xxvii, sect. 3, unde hæc transcripta videntur, mentes habet. CELLAR.

Illorum cessat. In duodecim libris antiquis legitur: Cum illorum cultorum cessat injuria vel insaniam. BALUZ.

Cum sint ipsi pœnales, pœna digni. Salvianus de Gubern. Dei, lib. vi, pag. 220, scelera pœnalia. Nec veteri auctoritate verbum caret. Plinius, lib. xviii, cap. 11: Tunditur alica pilo, vinetorum pœnati opera, id est opera quæ pœnæ loco est. Sic Prudentius in Laurentio, vers. 193, dixit pœnalis labor, de damnatis in metalla. CELLAR.

²³⁷ Nostra voce. Codex Veronensis, non nostra voce, sed operatione. BALUZ.

Imitari possint. Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus veteribus libris et in omnibus editionibus, etiam apud Minutium, puto tamen vocem possint non congruere huic loco et reponendam esse aliam quæ significet paganos timuisse ne cogentur vel impellerentur imitari Christianos. Nisi si vox illa tollenda est ab hoc loco, ut legatur simpliciter, ne cognitos aut imitari aut damnare non possint. Seneca, Epist. vii: Necesse est aut imiteris aut oderis. BALUZ.

VIII. — Thebanorum Germanitas. Vide Rigaltii observationes ad Minutium, pag. 189. BALUZ.

Rogis dissidentibus. Eteocles et Polylices cum mutuis vulneribus exprirassent, illius quidem corpus conerendum rogo imponebatur; hujus vero corpus Creon, Menæxi filius, sepulture tradi vetuit, quod patriam oppugnatum venerit. Neque tamen eo secius Antigona soror et Argia conjux, etiam noctu Polylicis corpus sublatum, in eadem pyra, qua Eteocles imposerunt. Refert hoc Hyginus Fab. lxxii. Obiter adhuc noto, ibidem Fab. lxxi, Thebis suavis separatur legi debere, non funus. Nam funus certe a Thebanis separatum, non item funus e rogo ascendens. Siquidem pietas sororis et uxoris obstitit, quominus id fieret. CELLAR.

Rex unus est apibus. Hieronymus in Epistola ad Rusticum monachum; Etiam muta animalia et ferarum greges ductores sequuntur suos. In apibus principes sunt. Varro, lib. iii, cap. 16, de Re rustica: It-

A Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuenter exemplum. Quando umquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine errore desit? Sic Thebanorum^e germanitas rupta, et permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cedit hospitium. Pompeius et Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hoc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. Rex unus est apibus, et dux unus in gregibus, et in armentis rector unus: multo magis mundi unus est rector, qui universa quæcumque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat.

B IX. Hic nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendit, tactu purior est; nec æstimari, sensu major est: et ideo sic eum digne æstimamus dum inæstimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus^f, cujus templum totus est mundus? et cum homo latius^g maneat, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam? In nostra dedicandus est

gem suum sequuntur quocumque it, et fessum sublevant, et si nequit volere, succollant. Vide Lactantium, lib. iii, cap. 10; Senecam, l. i de Clementia, cap. 9; Ovidium, lib. iii Fastorum, et Dionem Chrysostomum, Orat. iv et xviii. BALUZ.

Et cum homo latius maneat. Minutius cap. 52: Cum homo latius maneam. Sic ibi cum Fulvio Ursino expressimus, quia Cicero, quem imitari solet Minutius, habitare laxè, pro domo sua cap. 44 dixit. Codices vero omnes Cypriani, si transcripsit Felicem, præ se latius ferunt, ut dubitare incipiam, an nec prior ille latius, ut Sabæus et Fr. Balduinus legit, scripserit. CELLAR.

IX.—Includam. Ita omnes veteres editiones et omnia vetera exemplaria, Pithæano et Metensi exceptis, in quibus scriptum est includam. Hæc lectio nem prætulit Manutius, et alii post eum. In Becceus scriptum est includatur. In Fuxensi, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis concludi æstimus. Sane apud Minutium legitur, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam. Sed illic alia est constructio verborum. Novatianus in libro de Trinitate cap. 6: Nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur. Cicero, lib. ii de Legibus: Patrum delubra esse in urbibus nosco; nec sequor magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia et libera, quorumque hic mundus omnis templum esset et domus. Tacitus ita de Germanis scribit: Cæterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine cælestium arbitrantur. Aelius Lampridius in Alexandro Severo: Adrianus templa in omnibus civitatibus sine simulachris jusserat fieri. Sanctus Augustinus, lib. viii Confess., c. 2: Ergo parietes faciunt Christianos. BALUZ.

In nostra dedicandus. Lactantius, cap. 23, de Ira Dei: Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Idem lib. v. Institut., cap. 8, ait Dei templum non esse in lapidibus aut luto, sed hominem ipsum qui figuram Dei gestat. BALUZ.

mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo ^a quæras : Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est : Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum est. Ergo unus est, et ubique totus diffusus est ^b. Nam et vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens et anima sui auctoris et principis admonetur. Dici frequenter audimus, *o Deus*, et *Deus videt*, et *Deo commendo*, et *Deus tibi reddat*, et *quod vult Deus*, et *si Deus dederit*. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.

X. Quod vero Christus sit, et quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic est ratio. Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim iusti erant, sic majores eorum religionibus obediebant ^c. Inde illis et regni sublimitas floruit, et generis ^d magnitudo provenit. Sed illi negligentes et indisciplinati et superbi postmodum facti, et fiducia pa-

trum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdidit. Quam vero fuerit illis profana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensæ, ipsi quoque testantur qui, etsi voce tacent, exitu confitentur. Dispersi et palabundi vagantur; soli et cæli sui profugi, per hospitia aliena jacitantur.

XI. Necnon Deus ante prædixerat fore ut, vergente sæculo et mundi fine jam proximo, ex omni gente et populo et loco cultores sibi allegeret Deus multo fideiores et meliores obsequii ^{e 228} qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent ^f, quam acceptam, Judæi contemptis religionibus, perdidissent. Hujus ^g igitur gratiæ disciplinæque arbiter ⁱ et magister Sermo et Filius Dei mittitur, qui per Prophetas ^B omnes retro illuminator et doctur humani generis prædicabatur ^h. Illic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus et gloria. Illic in virginem illabatur ⁱ, carnem Spiritus sanctus induitur, Deus cum homine

LECTIONES VARIANTES.

^a Dei *Thu. Foss. Mich. Viet.*

^b Ubique ipse diffusus *Pem. Thu. Foss. Ver. Bod. 5.*

^c Obediebant. *Sed Cam.*

^d Genere *Man. Mon.*

^e Et melioris obsequii hæc verba in nonnullis edd. desunt, in *Gronov. adiant.* Meliores obsequio et fide fortiores ed. *Lips. Routhio præcavit. ex codd. nov. Or. 1, 2. Tew. Drur. Melioris obsequii et fidei fortioris.*

^f Haurirent, hujus *Thu. Mich. Viet.*

^g Indulgentiæ, gratiæ, disciplinæque arbiter *Oxon. Pam. Rigalt. Lindner.* Indulgentiæ igitur et gratiæ arbiter *Lips.*

^h Prædicatur *Thu. Viet. Mich. Deducor. N.C. 1, 2. Drur. 1. Tew. Cellar. Gronov. Lindner. Routh.*

ⁱ Delabitur *Pem. Lau. Ver. Tew. Drur. Meerm. tres nov. Oxon. Cellar. Lindn. Routh.*

VARIORUM NOTÆ.

Nec nomen Deo quæras. Sic optimus Veronensis : et Minutiani quidam libri, cap. 18, quamquam ibi *Dei* scripsimus, Meursinum secuti ; qui vero lectione Cypriani, quæ dubia est, ut vidimus, præcipue nitentur. *CELLAR.*

Deus nomen est illi. Infra lib. II. *Testimonior.*, cap. 7, ex Isaia : *Ego Domithus Deus, hoc mihi nomen est.* Et in Psalmo LXVII. *Deus nomen illi.* *BALUZ.*

Dei vocabulum. Pamelius posuit *Deus*. Sic etiam Rigaltius et editio Anglicana. At omnes fere libri veteres et editiones Manutii et Morellii habent *Dei*. Quod certe melius esse facile animadvertet qui rem attente consideraverit. *BALUZ.*

X.—*Judæis primum.* Tertullianus in Apologetico : *Judæis erat apud Deum gratia ob insignem justitiam et fidem originalium auctorum.* *BALUZ.*

Negligentes. Multam variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla et veteres editiones habent *negligentes disciplinæ superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* et vocem *superbi*, habent autem tantum et *indisciplinati postmodum*. Fuxense, sed illi *negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti.* *BALUZ.* — *Indisciplinati.* Usus hoc verbo est etiam Vulgatus interpres Sapientiæ libri, c. 17, comm. 1. *Gloss. vet. indisciplinatus, ἀπειθαρχῆς.* *D LINDNER.*

XI. — *Multo fideiores.* Tertullianus in *Apologetico* loquens de Judæis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, cum cæli et soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis prænuntiasse *ni sub extremis curriculum sæculi ex omni gente et populo et loco cultores sibi adlegeret Deus multo fideiores.* Lactantius, cap. XLIII *Epitomes, aliam sibi plebem fideiorem de cæteris gentibus congregaret.* Plures libri veteres et editiones nec apud Cyprianum præferunt *multo meliores.* In Fuxensi legitur, *multo meliores obsequio et fide fortiores.* In Burgundico, in Tornacensi, et in Gratianopolitano, *multo melioris obsequii et fidei fortioris.* Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in Observationibus suis, ad *Apologeticum* Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fideioris et me-*

lioris obsequii. Turonensis, *multo fidei fortiores.* Carnotensis, *multo faciliores.* At *feliciores pro faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi. *BALUZ.*

Quam acceptam. Codex Fuxensis, *qua et accepta Judæi et contempta majestate ejus perdidit indulgentiam.* Igitur ob istius gratiæ disciplinam arbiter, etc. In codice sancti Arnulphi et in Beccensi desunt ista, *quam acceptam Judæi contemptis religionibus perdidissent.* *BALUZ.*

⁵⁷³ *Illuminator et doctur.* Vide Tertullianum loco mox laudato, *BALUZ.* — Sic antiquissimo quoque libro manu exarato legitur : *Vulgaribus doctur.* Sed præstat, quod antiquius, quia ex Tertulliani Apologetico hausta verba, quo eadem hoc ordine cap. 21 leguntur : *Hujus igitur gratiæ disciplinaque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani Filius Dei annuntiabatur.* *LINDNER.*

Carnem spiritus. Ita Rigaltius in prima sua libri istius editione emissa cum Minutio Felice, atque ita habere ait vetustiora exemplaria. Nonnulli veteres libri et vulgatæ editiones habent, *carnem Spiritu sancto cooperante induitur.* Deest illud cooperante in libro Beccensi. Codices Remigianus, Divionensis, recens Victorinus et unus Regius habent, *carne Spiritu sancto induitur.* Sic etiam emendatum est ex libro veteri in margine editionis Lugdunensis anni 1544. Sic etiam scriptum erat in libro Flori. Codex antiquus Sangermanensis optimæ notæ sic habet : *Carnem Spiritus sanctus induitur.* Quam scripturam Pamelius reperit in quatuor mss. Erasmus retinuit vulgatam lectionem, sed in margine posuit, *carnem Spiritus sanctus induitur.* Præferenda hæc lectio, tum quia nititur veteribus libris, tum quia vox illa *cooperante* videtur esse glossema. Est autem antiquis Patribus familiare Christum vocare Spiritum sanctum. Irenæus, lib. III, *Similit. 5*, sic loquitur de Christi corpore : *Hoc ergo corpus, in quod inductus est Spiritus sanctus.* Justinus Apolog. II : *Spiritus ergo ac virtutem Dei nefas est aliud intelligi, nisi verbum, etc.* Irenæus, lib. V, cap. 1, postquam dixit, *Spiritus sanctus descendit in Mariam*, statim subjicit : *Verbum Patris*

miscetur. Illic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducit ad Patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut et homo possit esse quod Christus est.

XII. Sciebant et Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis ^a semper, Prophetis admonentibus, annuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio et exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur ^b, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant sapientiæ et intelligentiæ cœcitate muletati, ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos nec viderent.

XIII. Itaque, cum Christus Jesus, secundum ^B Prophetas ante prædicta, verbo et vocis imperio demonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cecos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illi crediderant hominem

LECTIONES VARIANTES.

^a Hoc illis *Pem. Vir. Gronov. Muentibus 7 codd. edit. princ. Routh.*

^b Fateretur. *Non Lindn.*

^c Accensa ira et indignatione provocata *Thu. Foss. Vict. Mich. Lindn.*

^d Insecuti sunt et addiderunt *Bul. et Routh., qua de causa nescio. inquit Goldhorn.*

^e Suffragiis pertinacibus. *Cætera rejiciunt Pem. Thu.*

A tantum de humilitate carnis et corporis, existimabant magnum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos et doctrina ille et sapientia revinebat, accensura ^c et indignatione provocati, insecuti sunt ^d, et postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem ejus et mortem suffragiis violentis ac pertinacibus ^e flagitantes ^f.

XIV. Hoc eos facturos et ipse prædixerat, et Prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem ^g, sed ut vinceret; et cum passus esset, ad superos deum regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam et crucifixus, prævento carnificis officio, spiritum sponte dimisit, et die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis ^h qualis et fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit, simul victus ⁱ et substantiæ corporalis firmitate conspicuus, ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, et discerent quæ docerent. Tunc in cælum circumfusa nube sublatus est, ut hominem quem di-

Foss. Mich. Vict. Corb.; uncis includit Lindner.

^f Flagitarent *Lam. Vict.*

^g Sic *Thu. Foss. Vict. Corb. Mich. Lam. Foss. 5. Spir. Rem. Er. Man. Routh. Lips.* Tantum mortem *Oxon. [Tantum] indn.*

^h Talis omitt. *Routh. ex NC. 2, 5. Talis ut fuerat NC. 1. Drur. 1. Tew. Meerm.*

ⁱ Junctus *Oxon. Junctis MR. Veron. Lindn. Routh. Goldhorn.*

VARIORUM NOTÆ.

et Spiritus Dei admittus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ, viventem et perfectum effecit hominem. Tertullianus, lib. de Carne Christi, n. 18: Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum Spiritu Dei. Plura vide apud doctissimum Petrum Constant monachum Benedictinum in præfatione ad opera sancti Hilarii episcopi Pictaviensis, § 57. Cæterum heic addo theologos scholasticos disputare an Spiritus sanctus dici possit pater Jesu Christi. Vide Thomam de Argentina, lib. iii, dist. 4, art. 4. BALUZ. (Cf. Nourrii observ. ad h. l. Dissert., tom. præced. et in Lump. Hist. PP. t. xi, p. 116 et seqq.). — Sic e Beneventano codice: ceteri, carnem Spiritus sanctus induitur, quæ si genuina scriptura Cypriani est, Spiritus ipse *ὁ ἅγιος* intelligatur oportet. Vulgatis insertum cooperante, quod abst. a scriptis: Tres insignes delabatur: *Alii, illabatur.* LINDNER.

XII.—Sciebant et Judæi. Ista et quæ sequuntur ferre sumpta sunt omnia ex capite xii *Apologetici* Tertulliani. BALUZ.

Sapientiæ. In codice Burgundico scriptum est *insipientiæ cæcitate multati.* BALUZ.

XIII.—Crediderant hominem tantum. Rufinus in Psal. ii de Christo adversum Judæos: *Quia hunc in carne humilem viderunt, superbo corde et cæco contempserunt.* Item in Psal. xiii. *Contempsistis humilem adventum filii Dei.* BALUZ.

Syriam procurabat. Bene, procurabat, quia Tacitus Pontium Pilatum procuratorem dixit, lib. xv, cap. 44: minus autem vere Syriam, quæ sub legato consulari erat, nominavit; Pilatus enim Palæstinæ tantum, nec illi omni, sed Archelai ethnarchiæ in provinciam redactæ, sive Judææ et Samariæ, præfectus fuit. Josephus, lib. ii de Bello, cap. 14 inenite: *Ἐμπεδίου δὲ εἰς Ἰουδαίας ἐπιτροπὸς ὑπὸ Τιβέριου Ἰωάννου,* Missus autem a Tiberio Pilatus in Judæam procurator. *ἐκ τ. xii.* Erat noster cum Tertulliano, ecclesiæ Carthaginensis pres-

C bytero, quem sequitur, in *Apol.*, cap. 21, sic dicentem: *Ad doctrinam ejus primores Judæorum ita exasperabantur.... ut postremo oblatum Pontio Pilato Syriam tunc ex parte Romana procuranti violentia suffragiorum in crucem Jesum dedi sibi extorserint.* LINDNER.

Non ut sentiret tantum mortem. *Illud tantum in plurimis mss. non exstat. Sic sentire mortem erit ἰδεῖν θάνατον* ut Græci interpretent Psal. xvi, 10, et cum iis Lucas, Act. ii, 31, reddiderunt. LINDNER.

Apparuit discipulis suis talis, ut ante fuerat. Sic exhibuit Gronovius, quia vocem penultimam fatetur Rigaltius vitiose excidisse ex editione sua; et quartam vocem præbet Oxoniensis. LINDNER.

XIV.—Vinctus. Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, exhibent novem libri veteres. Alii quidam habent *junctus*. Unus vetus et quedam veteres editiones habent *victus*. Quod ostendere potest scriptum fuisse *vinctus*; sed postea emendatum est antiquitus ut legi deberet *victus*. Videtur itaque ea lectio melior esse quæ habet *vinctus*, tanquam si Christus discipulis suis apparuisset cum fasciis et institis in quibus corpus ejus positum fuerat in sepulchro, cum sindone in qua Joseph ab Arimathea corpus illius involverat. Nam et incredulis ostendit manus suas et pedes in quibus impressa erant signa clavorum, quæ ostendit etiam Thomæ incredulo, ut est in capite xx Evangelii secundum Joannem. BALUZ.

Ad dies quadraginta. Isud est certissimum; et non admodum, nisi vidissem in capite 47 Epitomes Lactantii scriptum esse *quinquagesimo die* in editione Pfaffii. Nam et ipse Lactantius, lib. iv, cap. 21, posuit *quadraginta*. BALUZ.

In cælum sublatus. Nulla istie mentio descensus Christi ad inferos. Sed Cyprianus in libro secundo *Testimoniorum* hoc dogma commemorat, illudque probat ex testimoniis Veteris et Novi Testamenti. Si enim habet caput vigesimum quartum: *Quod a morte non*

lexit, quem indoit, quem a morte protexit, ad Patrem victor imponeret, jam venturus e caelo ad poenam diaboli et ad censuram generis humani a ultoris vigore et iudicis potestate; per orbem vero discipuli, magistro et Deo monente, diffusi praecepta in salutem darent^b, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, caecos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent.

XV. Ac, ne esset probatio minus solida et de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces,

A per multa poenarum genera tentantur. Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei Filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum praeconio vocis, sed et passionis testimonio praedicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus itineris ducem, lucis principem, salutis auctorem, caelum pariter et Patrem quaerentibus et credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus Christiani, si Christum fuerimus imitati^c.

LECTIONES VARIANTES.

^a In *conjec. Routh.*

^b Dare... adducere... oculare Voss. 5.

^c Secuti *Pen. Lam. Thu. Vici. Foss. Mich. Nov. N.C.*

Drur. A. Meerm. Vindobon. Remb. Froben. Hernag. Lindn. Routh.

VARIORUM NOTÆ.

vinceretur, nec apud inferos remansurus esset. Et caput vigesimum quintum: *Quod ab inferis tertio die resurgeret.* Quamvis autem idem dogma scriptores Cypriano antiquiores similiter praedicent, in nonnullis tamen symbolis non videtur conceptis verbis fuisse expressum, quia descensus ad inferos satis videbatur indicari, cum Christus sepultus diceretur. Hinc Rufinus in expositione in Symbolum: *Sciendum sane est, inquit, quod in Ecclesiae Romanae Symbolo non habetur additum, descendit ad inferna, sed neque in Orientis Ecclesiis habetur hic sermo; vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur.* Ex quo facile colligitur non recte reprehensum fuisse Rufinum ab Henrico Vito Oosthio in libro de *Descensu Christi ad inferos.* Rufinus enim, qui alibi non uno loco scribit Christum descendisse ad inferna, non ait Christum non descendisse ad inferos, sed tantum descendit ad inferna non haberi in Symbolo Ecclesiae Romanae neque in Orientis Ecclesiis. Etiam anno Innocentii papa IV deerat in Symbolo quod Catholicus Jacobitarum ad eum misit ut probaret se tenere fidem Ecclesiae Romanae. Editum illud est ad annum 1247 ab Olerico Raynaldo. Vide Bellarminum, lib. II de *Verbo Dei*, cap. 6, et Rigaltium ad librum Tertulliani⁷⁵ de *Præscriptionibus adversus hereticos.* Vide etiam

Apologiam Joannis Pici Mirandolæ, ubi fusu disputat de descensu Christi ad inferos, et Petrum Fabrum Sanjorianum, l. III Agonisticum, c. 10, p. 265. BALUZ. Ocularent. Visum darent. Tertulliani verbum quo magistro saepe Cyprianus usus est. Libro de Pœnitentia, cap. 42. Hirundo si excaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Et metaphorice libro de Pudicitia, cap. 8: In vestibus purpura oculandis. LINDNER.

XV. -- *Dolor veritatis testis.* Vide quæ in simili argumento diximus supra in *Epistola ad Demetrianum*, pag. 565. Hieronymus in *Epistola apologetica ad Asellam: Veritatem magis exprimunt tormenta quam risum. BALUZ.*

Prædicaretur. Codex Veronensis et alii septem veteres habent *probaretur. BALUZ.*

Lucis principem. Codex Fluxensis, *spei nostræ principem.* Sanctus Ambrosius, lib. III de *Fide*, cap. 7, Christum vocat principem humilitatis. BALUZ.

Si Christum fuerimus imitati. Veteres editiones et plures libri veteres habent *secuti.* Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii et in aliquot vetustis exemplaribus. Libellus preem Marcellini et Faustini: *Perdit enim in se Christiani nominis appellationem qui Christi non sequitur disciplinam. BALUZ.*

LIBER

DE MORTALITATE.

ARGUMENTUM. — *Paucis argumentum explicat D. Pontius in Vita Cypriani: « A quo, inquit, Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum aut, quod majus est, fidei parvioris, consolarentur spe futurorum. » In primis enim, ubi prædictas docuit ejusmodi afflictiones a Christo, non timendam docet mortalitatem seu pestem, eo quod ad immortalitatem*

ducat, atque adeo fidem illi deesse qui non ad meliora festinat. Neque mirum quod Christiano cum gentilibus sint mala hujus vite communia, cum plus cæteris illis in sæculo sit laborandum: atque proinde exemplo sanctorum Job et Tobiae, patientia opus esse, neque murmurandum. Nisi enim præcesserit pugna, non posse victoriam contingere, et quantum-

STEPH. BALUZII NOTÆ.

DE MORTALITATE. — Hujus libri cum laude mentionem saepe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de *Prædestinatione sanctorum*, c. 14, inquit illum multis ac pene omnibus qui ecclesiasticas literas amant laudabiliter notum. Idem in *Epistola ad Vitalem* ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vite tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in *Chronico. Pestilens morbus, inquit, multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum, ut scribit Dionysius, et Cypriani de Mortalitate testis est liber. Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem*

habet etiam Jornandes in libro de *Rebus Geticis*, ubi scribit hanc eadem lacrymabiliter expositam a Dionysio, *quam et noster, inquit, conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de Mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius, lib. XII de *Doctrina temporum*, anno superiori. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto Martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in *Annalibus Cyprianicis.* Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.